

Діяльність мелітопольського націоналістичного підпілля не залишилась непомітною для німецької окупаційної влади. На початку квітня 1943 року у перестрілці з СД загинув Голова Мелітопольського Міського Проводу ОУН Вінтонів, а член Проводу М. Сливка був заарештований [6, спр. 527, арк. 27]. Під постійним наглядом німецьких карних органів перебував Курило-Кримчак [6, спр. 527, арк. 26].

Але в повній мірі питанням ліквідації Мелітопольської ОУН зайнялися вже органи НКВС після звільнення краю у 1943 році. Первинний матеріал про діяльність націоналістичного підпілля радянським карним органам було надано керівниками більшовицького підпілля [8, спр. 103 арк. 21]. Внаслідок оперативної розробки протягом 1943 – 1948 років було заарештовано майже усіх керівників місцевої ОУН, зокрема Л. Фоменка, І. Молодія, А. Ніколаєнко та І. Курило-Кримчака. Також було розкрито усі гуртки, які діяли під патронатом ОУН, зокрема і «Козаки». Зробити точні підрахунки заарештованих підпільників на сьогоднішній день ще неможливо, оскільки не всі справи на мелітопольських підпільників розсекречені.

Таким чином, резюмуючи вищевикладений матеріал, можемо зробити висновок, що під час німецької окупації на території Мелітопольщини діяло підпілля Організації Українських Націоналістів, яке не розгорнуло своєї діяльності до бажаних меж, але було доволі помітним суб'єктом антинацистського руху Опору. Варто зауважити, що помилки в організації діяльності та створення підпільної мережі, які ми спостерігаємо на Мелітопольщині, були характерні загалом для Південно-Східних ланок ОУН.

Література

1. Запорізький архів. Народна війна. 1941 – 1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області // Збірник документів і матеріалів: Наук. – довід. вид. / Авт.-упоряд.: В.О. Бондар, О.Г. Величко, І.В. Козлова. – Запоріжжя: Прем'єр, 2005. – 560 с.
2. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. – К.: УВС, 2005. – 836 с.
3. ДАЗО. – ф. Р-5747. – оп. 3
4. Мороко В. ОУН на Запоріжжі в роки радянсько-німецької війни // Наукові праці історичного факультету. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – Вип. 2. – С. 152 – 164.
5. История городов и сел Украинской ССР. Запорожская область. – К.: Институт истории Академии Наук УССР, 1981. – 726 с.
6. Архів МКМ.
7. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941 – 1943 рр. – Мюнхен: Український самостійник, 1958. – 360 с.
8. ДАЗО. – ф. П-3. – оп. 1.

Шевченко Т.К.

Д. ЯВОРНИЦЬКИЙ І ХОРТИЦЯ (ДО 150 – РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО)

Нещодавно громадськість України відзначила 150 – річчя з дня народження Дмитра Івановича Яворницького (1855 – 1940 рр.) – українського історика, академіка НАН України. Д. Яворницький – одна з найсвоєрідніших постатей в історії України. Це був вчений і діяч з широким колом інтересів: історик, археолог, фольклорист, етнограф, лексикограф,

письменник, прозаїк, пробував свої сили і у віршуванні. Але в центрі його наукових зацікавлень завжди була історія Запорожжя, в яку він був все життя просто по-юнацькому закоханий. Дбайливо зібраний і систематизований фактичний матеріал по історії запорізького козацтва має і сьогодні велику вартість і сприяє правильному розумінню його прогресивної ролі в історії України. Катеринославський (нині Дніпропетровський його імені) історико-археологічний музей, яким керував Дмитро Іванович протягом багатьох років був його улюбленою дитиною, становив предмет особливих гордощів і поле невсипущої праці Вченого.

Народився Д. Яворницький в с. Соснівці (тепер с. Борисівка Харківського району Харківської області) в сім'ї псаломщика. У 1881 р. закінчив історико — філологічний факультет Харківського університету. З 1897 р. — приват-доцент Московського університету (викладав історію та археологію). З 1902 по 1933 рр. завідував музеєм старожитностей у м. Катеринославі.

Дмитро Яворницький був різносторонньою людиною. Він мав дружні стосунки і цікаві зустрічі з дуже багатьма відомими постатями. Досить назвати серед них Іллю Рєпіна, Льва Толстого, Марка Кропивницького, Марію Заньковецьку, братів Тобілевичів, Миколу Лисенка, Опанаса Сластіона, Миколу Струннікова, Якова Новицького. Це були не випадкові знайомства, а тривалі творчі стосунки [1, с. 404 — 408, с. 251 — 252]. Одночасно, Дмитро Іванович природний демократ, під час своїх археологічних, фольклористичних, етнографічних експедицій охоче і дуже просто зближався з людьми з трудового народу — хліборобами, рибалками, лоцманами, кобзарями, бандуристами. Він був істориком, але з тих, які завжди відчують нерозривний зв'язок минулого з сучасним, які не відривають науки від життя, а саме в їх тісній дружбі бачать запоруку її розвитку та поліпшення життя.

Д. Яворницький крім того, що був автором цілого ряду відомих праць, мав ще й педагогічні здібності. Він виховав чи сприяв вихованню цілої плеяди науковців — археолога В. Грінченка, історика П. Матвієвського, історика та етнографа К. Гуслистого та багатьох інших. Він фактично створив дніпропетровську школу істориків, до якої можна віднести Володимира Білого (1894 — 1937 рр.), Григорія Гербільського (1904 — 1991 рр.), Павла Козара (1894 — 1944 рр.), Феодосія Камінського (1888 — 1978 рр.), майбутнього археолога і краєзнавця запорізького краю незабутнього Олександра Всеволодовича Бодяньського (1916 — 1992 рр.).

В наші часи справу Дмитра Яворницького по вихованню молодих вчених продовжив професор Дніпропетровського держуніверситету (тепер професор Острозької академії) Микола Петрович Ковальський. Серед його учнів знані на Україні вчені історики: Г. Швидько, Ю. Мицик, С. Плохій, А. Бойко, І. Стороженко та багато інших, які продовжують справу своїх попередників з подальшим вивченням історії України, запорізького козацтва.

Серед багатьох напрямків наукової роботи вченого привернула увагу історія острова Хортиці та визначення її місця в історії України. Дмитро Іванович не один раз бував на Хортиці, обійшов всі її визначні місця і залишив чудовий історичний нарис — «Острів Хортиця на реке Днепре», який уперше був опублікований в журналі «Киевская Старина» за 1886 рік. Він називає Хортицю найбільшим, найкрасивішим і найбагатшим з островів Дніпра, і що взагалі в історії України мабуть не знайти ще такого клаптика землі, який би за силою історичної ролі, глибиною подій, героїзмом людей був би так оспіваний народом і його геніальним поетом Тарасом Шевченком [2, с. 2, 5 — 9]. Розповідаючи про пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням запорожців на острові та на прилеглих до нього островах, Д. Яворницький описує розповіді дніпровських лоцманів про Запорозьку миску на скелі Середній Стіг, урочище Сагайдачного, Дурну Скелю, Думну, Савутину Скелю та

ін. Дмитро Іванович називає Хортицю «центральною місцем» першого поселення запорожців, виходячи з того, що С. Мишецький, який був на Січі під час російсько-турецької війни 1735 – 1739 років і не раз вів розмову з козаками кошового отамана Малашевича, залишив запис про те, що на Хортиці «издревле була Запорожская Сечь...» [3, с. 31]. В першому томі «Истории запорожских козаков» Д. Яворницький пов'язує «городок» Д. Вишневецького з праобразом Запорозької Січі. Яворницький склав карту Хортиці з нанесенням на ній пам'яток козацтва. У другому виданні «Истории запорожских козаков» [4, с. 16] Д. Яворницький писав, що в архіві Міністерства закордонних справ Росії зберігаються два рукописні плани XVIII ст. за №№ 17 і 18. Там позначено розташування Малої Хортиці в акваторії Старого Дніпра за 200 м від Великої Хортиці, приблизно за кілометр від північної частини острова. В тих же планах наведені уточнення, що Мала Хортиця і Вирва одне і теж. Після зруйнування Запорізької Січі меноніти назвали Малу Хортицю Канцерним або Канцерівським островом.

Продовження вивчення історії Хортиці пов'язане з будівництвом Дніпровської гідроелектростанції. У 1927 році влітку для обстеження території Дніпрельстану прибула історико-археологічна експедиція на чолі з Дмитром Івановичем Яворницьким. Це була найбільша наукова експедиція того часу. До її складу входили археологи М. Рудинський, О. Федоровський, А. Добровольський, фотографи – Є. Федорович та М. Залізник. Останній в 70-х рр. XX ст. передав до фондів державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця фотографії та негативи з багатьох археологічних пам'яток, що були на порогах, лівому і правому берегах Дніпра. В ході роботи експедиції було відкрито більш як 3 тис. археологічних пам'яток на правому і лівому берегах Дніпра, о. Хортиці, на прилеглих до нього островах – скелях (Середній Стіг, Дурній, Дубовому) від неоліту V – III тис. до н. е. до середньовіччя XII – XIII ст.

З проголошенням острова Хортиці державним історико-культурним заповідником Запорізького козацтва у 1965 р., створилися нові умови для подальшого його вивчення. При допомозі Олександра Всеволодовича Бодяньського – видатного археолога-краєзнавця, Хортицькою археологічною експедицією на чолі з директором заповідника А. Сокульським та зав. відділом Т. Шевченко протягом 1976 – 1980 рр. досліджувалося бродницьке поселення «Протовче» в південній частині о. Хортиці, яке згадувалося в давньоруському літописі «Повість временних літ» за 1103, 1190, 1223 роки, і яке за попередніми висновками являлося предтечею майбутньої Запорозької Січі. На початку 1990-х рр. на о. Мала Хортиця, в північній її частині, було виявлено і частково досліджено В. Іллінським, А. Козловським та С. Пустоваловим багатощарову пам'ятку. Культурний шар XVI ст. пов'язаний з одним з перших козацьких укріплень – «замком» Д. Вишневецького, про який в свій час написав Дмитро Іванович Яворницький [5; с. 106 – 111]. Протягом 1990 – 2004 рр. археологи заповідника досліджують пам'ятки о. Хортиці: поселення, культові святилища епохи бронзи, зимівники, поховання. Постійно, починаючи з 1970 р., проводяться гідроархеологічні дослідження акваторії Старого русла Дніпра. Так, у 1971 р. гідроархеологічна експедиція на чолі з Є. Спіновим та Г. Шаповаловим – нині д.і.н., професор, директор Запорізького обласного краєзнавчого музею, за 20 м від берегової лінії гирла балок Громушиної та Наумової піднято рештки добре збереженого судна часів російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Прошло більше 30 років як дослідники Дніпра знайшли ще одне судно цього періоду.

Як бачимо, фундамент, який заклав у свій час Дмитро Іванович Яворницький по вивченню історії острова Хортиці, зберігся, і на його основі нові покоління дослідників продовжують важливу справу видатного вченого.

Література

1. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Листи вчених до Д.І. Яворницького // Упорядники С.В. Абрасимова, Л.І. Перкова та інші. — Дніпропетровськ.: Гамалія, 1997. — Вип. 1. — 888 с.; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / Упорядники С.В. Абрасимова, Н.Є. Василенко та інші. — Дніпропетровськ.: Гамалія, 1999. — Вип. 2. — 460 с.
2. Эварницкий Д.И. Остров Хортица на реке Днепре. // Киевская старина. — 1886. — Т. XIV. — кн. 1. — С. 41 — 90.
3. Мишецкий С. История о казаках запорожских. — М., 1847. — 42 с.
4. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. — Львів, 1991. — Т. 2. — 389 с.
5. Козловський А. Результати досліджень останніх років на о. Байда. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 1998. — Вип. 7. — С. 106 — 115.